

Niko MARTINOVIĆ*

CRNA GORA — BIOGRAFSKI BILJEZI 1878–1918

Fundiranje moderne građanske države

Apstrakt: Ovaj rad predstavlja kulturna, obrazovna, pravna, vladarska kao i ekonomska postignuća Crne Gore nakon slavodobitnog vojevanja (1876–1878) i međunarodnog priznanja kao nezavisne države, članom 26 Berlinskog ugovora — 1878. Ovi civilizacijski biljezi u procesu transformacije reduciranog socijaliteta, ispisuju povijesne anale u fundiranju moderne građanske države. Knjaz Nikola, civilizator i emancipator, u svojim nastojanjima da okrene svoju zemlju ka zahtjevima vremena, pomagao je pregaoce u njihovim trudoljubivim djelima na polju prosvjete i kulture, izgradnje puteva i mostova, zanatskih i trgovačkih radnji i proizvodnih preduzeća. Takođe, u radu su konstatovana ograničenja složenog procesa stvaranja moderne građanske države, i činoci nacionalno-političkog programa crnogorskog naroda, koji karakteriše niz slobodarskih i državotvornih pregnuća u novovjekovnoj balkanskoj povjesnici.

Gljučne riječi: *Crna Gora, knjaz Nikola, heroika, građanski, obrazovanje, kultura, zakoni*

Nakon slavodobitnog vojevanja (1876–1878) i međunarodnog priznanja kao nezavisne države, član 26 Berlinskog ugovora — 1878, Crna Gora, suvereno i dostojanstveno zauzevši mjesto na velikom koncertu nacija, ispisuje povijesne anale u fundiranju moderne građanske države. U vremenu kad oružje počinu, navješćuje se era svestranog kulturno-prosvjetnog i privrednog preporoda, primjereno onovremenim evropejskocivilizacijskim standardima.

Knjaz Nikola, „car junaka”, civilizator i emancipator, dobitnik mora i primorja, znameniti zadužbinar i pjesnik, odistinski uvjeren da je „pero silnije nego mač” i da je „naša zemlja ne samo junačko gnijezdo nego i gaj pjevača”, gotovo snagom demijurga kretao je golema preduzeća kako

---

* Akademik Niko Martinović, CANU

bi, pored starodrevnog junaštva, državu „ovjenčao i zracima kulture i civilizacije”. Sljedstveno tom imperativu, podsticao je i pomagao prega-
oce širom domaje u njihovim trudoljubivim djelima na polju prosvjete
i kulture, izgradnje puteva i mostova, zanatskih i trgovačkih radnji i
proizvodnih preduzeća. Uistinu, „vjekovima se kod crnogorskog naroda
razvijalo osjećanje posebne političke individualnosti, a njegovi uži planovi
i ideje o boljoj budućnosti njegove zasebne države podgriježivali su nade
i davali mu poleta”.

Crna Gora je braneci slobodu i nezavisnost stekla aureolu „kamenog
prestola slobode”, ako ne „novo izdanje Ilijade”. No, ideal slobode platila
je golemom cijenom, svojevrsnim civilizacijskim stagniranjem. U tom
kontekstu treba registrovati i valvirati vaskolika nastojanja crnogor-
skog vladara (krajem septembra 1860. položio zvaničnu zakletvu) koji
je pokazao državničku suverenost u odlučnoj odbrani tekovina svojih
velikih prethodnika.

Stranice brevijarijuma prosvjetno-kulturnih, privrednih i državnoprav-
nih postignuća, zapravo civilizacijskih biljega u procesu transformacije
reduciranog socijaliteta, s dominantno običajnim uzorima, ispisivanim
nakon Berlinskog kongresa, zapravo se paginiraju već od druge polovine
XIX stoljeća. To je svojevrsna prolegomena biografskih biljega Knjaževine
(Kraljevine) Crne Gore iz rama 1878–1918.

Nakon što je imenovao novi senat, knjaz je krenuo u sprovođenje reformi
nekih segmenata državnog mehanizma. Prioritet su dobile finansijske
reforme, budući je, kao i svi njegovi prethodnici, knjaz držao državnu
kasu u svojim rukama. Intencija je bila da se sve „državno bogatstvo”
stavi „ubuduće u nadležnost senata”, te da se jasno diferencira državna od
crkvene imovine, i utvrdi šta od zemaljske imovine pripada „vladajućem
knjazu Crne Gore”. Na vanrednom zasijedanju zemaljske skupštine na
Cvijeti (24. 3 / 5. 4. 1868) pitanje separacije državnih, manastirskih i
vladalačkih dobara „svršeno je na lijep i dostojanstven način”. U odluci
skupštine taksativno su navedena dobra Crkve Svete Gospe, odnosno
Cetinjskog manastira, kao i imovina države. Zaključeno je i to „da odbor
senatski” obavezno „pregleda račune manastirske svaka tri mjeseca”, a
da za „dobra crkovna” odgovara mitropolit crnogorski, s tim da „glava
crkve pod nikakvim izgovorom bez znanja vlasti ne može ništa kupiti,
prodati, promijeniti ili darovati od onoga, što crkvi prinadleži”. Tim
aktom skupština je, kao najviši organ zemaljske vlasti, nedvosmisleno

označila „da sva crkvena imovina pripada narodu crnogorskom, a da je država jedino imala pravo nadzora nad svim dobrima i finansijskim sredstvima kojima je crnogorska crkva raspolagala”.

Tokom 1863. crnogorski vladar, koji je „znao ocijeniti i široki značaj narodne prosvjete” za društveni razvitak i napredak, započeo je misiju unapređenja školstva u zemlji. Tako se 1863. prvi put osniva Cetinjska bogoslovija, reformiše cetinjska osnovna škola i otvara još 10 novih osnovnih škola i to: dvije u Katunskoj, dvije u Riječkoj, dvije u Crmničkoj i jedna u Lješanskoj nahiji; dvije u Bjelopavličima i jedna u Vasojevićima. Fakat je da je Bogoslovija fungirala jednu godinu pa je zatvorena.

Godine 1869. nastaje u narodnoj prosvjeti „obrt na bolje”. Iznova se otvara Cetinjska bogoslovija koja je imala i karakter učiteljske škole. Kao druga srednja škola u knjaževini otvoren je Đevojački institut „Carica Marija”.

Pomenuta godina značajna je i po tome što je u njoj nastavljeno s procesom otvaranja novih osnovnih škola, tako da se u školskoj 1871/72. njihov ukupan broj u Crnoj Gori popeo na 41, u kojima su radila 42 učitelja. Kratko vrijeme (1875) u Danilovgradu je bila i poljoprivredna škola, ali je usljed ratnih dešavanja 1876. prekinula s radom. Na bazi sačuvanih podataka vidi se da je osnovne škole prije početka Veljeg rata (1876) pohađalo 2.146 učenika i 97 učenica. Prvi školski zakonik Senat je potvrdio 25. 9. 1870.

Nakon rata (1876–1878) došlo je do znatnog poboljšanja prosvjetno-kulturnih prilika u zemlji. Broj osnovnih škola u Knjaževini Crnoj Gori permanentno je rastao, pa se 1900. registruju 104 (prije rata bilo ih je 53). Godine 1880. otvara se gimnazija na Cetinju, a 1893. poljoprivredna škola u Podgorici, koja je radila do 1896. Podgorička gimnazija otpočela je s radom 1907, a 1913. otvaraju se gimnazije u Nikšiću, Pljevljima, Peći i Beranama.

Bitan agens prosvjetno-kulturnim pregnućima, u mjeri ekonomske potence, bila je Crnogorska štamparija — „Državna pečatnja”. U njoj su pečatani pasoši, knjige, udžbenici, novine i razni obrasci za potrebe državne administracije.

Kalendar *Orlić* izlazi 1865, godinama nakon prvog crnogorskog almanaha *Grlica* (1835–1839). U *Orliću* su publikovani značajni izvori za državnopravnu istoriju Crne Gore. Prve novine u Crnoj Gori pojavljuju se sedamdesetih godina XIX stoljeća. Urednik prvog crnogorskog lista

Crnogorac (1871–1873) bio je Simo Popović (1844–1921), novinar i književnik, docnije ministar prosvjete i crkvenih poslova Crne Gore. Od 1873. *Crnogorac* je preimenovan u *Glas Crnogorca*, nedjeljni list za politiku i književnost, i izlaziće sve do 1915. godine. Književni list *Crnogorka* pokrenut je polovinom 1871. godine.

Nakon Berlinskog kongresa u Crnoj Gori izlazi nekoliko listova i periodičnih publikacija: *Nevesinje* (1898–1899), *Onogošt* (1899–1900), *Ustavnost* (1906), *Narodna misao* (1906–1907), *Cetinjski vjesnik* (1908–1915), *Slobodna riječ* (1907), *Dnevni list* (1914), *Dnevne novosti* (1914). Sve su to bili listovi za politiku s književnim priložima. *Zeta*, list za književnost i pouku, javnosti se javlja od 1885, a *Nova Zeta*, mjesečni književni list, počela je da izlazi 1889. Godine 1868. formirana je Cetinjska čitaonica, a 1871. na Cetinju se osnivaju vojna muzika i pjevačko društvo. Kontinuirani pozorišni život otpočinje pak 1884. godine. Tako je Crna Gora stupila „u jedan novi odsijek narodnog i državnog života”.

Građanska ideologija i duh urbaniteta postepeno su ulazili u crnogorsku arhetipsko-patrijarhalnu civilizaciju, ratnički relikvijarijum. Taj rafinman zapadnoevropske kulture i civilizacije dolazio je u Crnu Goru nadasve konekcijom s gradovima u Boki, koja je svoj jedinstveni kulturni i duhovni patrimonijum, svoju posebnost i civilizacijska svojstva očuvala na pergamentu vremena i na mapi raznih državnih projekata. Njena prebogata riznica očituje se u jedinstvenom spoju povijesti, umjetnosti i graditeljstva. U simboličkoj ravni, vrletni put od Cetinja do Kotora „strašan je ljetopis crnogorskog naroda i njegovih gospodara”.

Istorijski usud i minimalna materijalno-ekonomska baza učinili su da Crna Gora nije imala gradove osim Cetinja, skromnih veduta. Njegove prostorno-urbanističke konture markirali su Njegoš i Jakov Ozereckovski kad je po njihovom projektu izgrađena Biljarda (1838), prvo crnogorsko rezidencijalno zdanje. Izgradnjom Lokande (1864), prvog cetinjskog hotela, knjaževog dvora (1867) i bolnice Danilo I (1873), Cetinje je postepeno dobijalo fizionimije svojih aglomeracija. Godine 1896. U salonu Lokande slikar Marko Gregović izložio je dva svoja rada: *Crnogorac na straži* i *Sv. Petar i Pavao*, što se smatra začetkom izložbene djelatnosti u Crnoj Gori. U ljetopisnoj knjizi urbanizacije zemlje važnim događajem figurira izgradnja novog gradskog naselja u Bjelopavličkoj ravnici na Čeranića glavici. Izgradnja Danilovgrada, varošice koja je dobila ime po knjazu

Danilu, počela je 1870, po planu koji je 1869. izradio inženjer Dragutin Milutinović, sin Sime Milutinovića Sarajlije, Njegoševa učitelja.

Putevi u Crnoj Gori do vlade knjaza Nikole bili su zapravo „jedva probijene stepenaste planinske staze”. Nedostatak dobrih saobraćajnica kočio je razvijanje trgovine i ukupne privredne aktivnosti. No, ubrzo su „svi putevi kroz Crnu Goru, tovarski popravljeni”. Tokom 1869. u knjaževini je uspostavljen telegrafski, a 1873. i stalni poštanski saobraćaj.

U agonalnoj atmosferi, građenoj vjekovnim ratničkim viktusom crnogorskog naroda, trudno je bilo vaspostaviti regule primjerene duhu vremena. Ljetopisne knjige Crne Gore registruju previše samovolje i vladavine ne duha zakona, nego ličnosti i prilika. Stoga je istorijskim biljegom znatnih refleksija bila knjaževa odluka da se napiše zakonik građanski, zakonik koji „sa svake strane odgovara načelima pravde, dobrim običajima i potrebama Crne Gore”. Tražeći, dakle, da Crna Gora postane moderna država, evropski orijentisana, sa savremenim zakonodavstvom, knjaz je pozvao jednog od najprominentnijih pravnika toga doba, Cavtaćanina Valtazara Bogišića, tada profesora na Univerzitetu u Odesi, da izvrši kodifikaciju crnogorskog običajnog prava. Početkom 1873. Bogišić dolazi u Crnu Goru. Rad na izradi *Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru* trajao je 16 godina. 26. 4 / 8. 5. 1888. proglašen je *Zakonik*, jedan od „dragulja u bogatoj riznici crnogorskog kulturnog blaga”.

Godine 1874, na Đurđevdan, izvedena je po odluci knjaževoj nova državna uprava, zapravo reformisan je Senat koji je još od njegovog ustanovljenja pod vladikom Petrom II bio najviša vlast — on je sudio i upravljao državnim poslovima. Krajnje racionalno izvršena je prekompozicija Senata — istinske zemaljske vlade. Senatu su tada pridodate i četiri kancelarije: Vojna kancelarija, Kancelarija za finansije, Kancelarija za unutrašnje poslove i građevinarstvo i Kancelarija za spoljne poslove. Ova administrativno-operativna tijela bila su zapravo ministarstva *sui generis*. Jasno je da ovim reformama knjaz nije ograničio svoju suverenu vlast, osoben izraz patrijarhalnog despotizma. Knjaževina Crna Gora imala je svoj grb i zastavu, svoja odlikovanja, a od 1871. i svoju himnu. „Narodna himna” bila je pjesma Jovana Sundečića *Ubavoj nam Crnoj Gori*.

Nakon Berlinskog kongresa, kojim je njena teritorija više nego dvostruko uvećana, Crna Gora — koja je tada imala blizu 350 seoskih naselja — mogla se posvetiti ekonomskom razvitku i organizaciji državnog uređenja.

Na skupštini narodnih glavara na Cetinju (8/20. 3. 1879) knjaz Nikola je objavio novo unutrašnje uređenje Crne Gore, zapravo transformaciju i modernizaciju državne administracije, kako bi efikasno odgovorila zahtjevima vremena. Umjesto Senata formirana su ministarstva, Državni savjet i Veliki sud. Uz to, Crna Gora, sa sveukupnom proširenom teritorijom, podijeljena je na 10 nahija: Katunsku, Riječku, Crmničku, Lješansku, Primorsku, Brdsku, Nikšićku, Zetsku, Moračku i Vasojevičku.

Nedugo nakon priznanja starodrevne nezavisnosti Crne Gore, sve sile „ustanovile su pri dvoru knjaževom na Cetinju svoja zastupstva i imenovale svoje zastupnike, u činu ministra rezidenta, a Turska sa stepenom poslanika”. Austrougarska je bila treća evropska država (poslije Rusije i Velike Britanije) koja je na Cetinju ustanovila diplomatsko poslanstvo.

Zgrada Austrougarske legacije djelo je izvanjca Josipa Sladea Šilovića (1828–1911), doktora filozofije (Padova, 1850) i matematičkih nauka (1853), ingenioznog neimara, koji je u mnogim krajevima Crne Gore ostavio neki „trag u kamenu”, ansambl objekata sublimne kreativne aureole. Projektovao je profane i sakralne objekte, mostove i puteve. Put Kotor — Cetinje (1878) predat je javnom saobraćaju 1884. Pored lovcenskog puta projektovao je kolski put Cetinje — Rijeka Crnojevića (1881) i Rijeka Crnojevića — Podgorica (1882). Od značajnih arhitektonskih zdanja projektovao je: Zetski dom (1884–1888) u neoklasicističkom stilu, za narodni muzej, biblioteku i pozorište; Dvorac knjaza Nikole u renesansnom stilu u Nikšiću (1900); Lazaret u Meljinama kod Herceg Novog i dr. Godine 1883. uradio je prvi regulacioni plan grada Nikšića, paradigmu italijanske urbanističke škole renesansno-baroknih reminiscencija. Građevinski poduhvat — Carev most na Zeti kod Nikšića, sagrađen 1894, jedinstven je biljeg u originalnom neimarskom opusu Josipa Sladea.

U razdoblju 1882–1905. izgrađeno je oko 450 km drumova. Pruga Bar — Virpazar puštena je u saobraćaj 1908. godine. Naporedo sa ovim počela su da se otvaraju preduzeća u drvnoj industriji i industriji duvana. Godine 1896. u Nikšiću se podiže fabrika za proizvodnju piva Onogošt. Sve je to iniciralo razvitak trgovačkog i zelenaškog kapitala. Fakat je da Crna Gora nije imala svog novca, jednog od bitnih simbola državnosti, sve do početka XX stoljeća. Prvi crnogorski novac — perper iskovan je 1906. u Beču. Od ustanovljenja domaće valute ubrzano je počeo da se razvija bankarski kapital, što je podstaklo proces otvaranja kreditnih

zavoda u mnogim varošima Crne Gore. Vidan doprinos privrednom usponu dale su na osoben način i koncesije davane inostranom kapitalu, nadasve italijanskom. Od 1880. do 1907. Crna Gora je uspostavila međunarodne telegrafske i telefonske veze. Po pronalazaženju bežične telegrafije sklopljen je između Crne Gore i pronalazača Markonija ugovor na osnovu kojeg je 1904. proradila radio-telegrafska međunarodna linija Bar — Bari.

Jedna od najznačajnijih tekovina ratne epopeje 1876–1878. jeste dobijanje gradova i izlazak na životodarno more. Crnogorska vlada, već 23. 11. 1879. ustanovljava Lučku kapetaniju u Baru. „Znajući da su varoši trgovački i kulturni centri jednoga naroda”, knjaz Nikola je „osim Danilova Grada poslije potonjeg rata osnovao i Mirkovu varoš kod Podgorice između Morače i Ribnice, novu varoš Nikšić na ruševinama staroga Onogošta, novu varoš Bar i Kolašin, a njegovim nastojanjem unapređuju se još u varošice: Njeguši, Grahovo, Andrijevića, Šavnik, Žabljak, Velimlje itd.”

Crna Gora je bila vjerski tolerantno društvo. Pravoslavlje je imalo atribut državne religije, ali su pripadnici islamske i katoličke vjeroispovijesti bili egalizirani s pravoslavnim crnogorskim podanicima. Muslimansko stanovništvo imalo je svog vjerskog poglavara — crnogorskog muftiju, dok je katoličko bilo pod jurisdikcijom Barske nadbiskupije. Crna Gora je s Vatikanom sklopila Konkordat 1886. godine. Ti gotovo fraternizirani multikonfesionalni odnosi su istinski moralni patrimonijum ovovremene Crne Gore.

Za trajan spomen svoje 40-godišnje vladavine knjaz Nikola je podigao monumentalnu Sabornu crkvu u Nikšiću, po planu Mihaila Timofejeviča Preobraženskog, ruskog projektanta sakralnih objekata. Ovaj hram „posvećen imenu sv. Vasilija Ostroškog Čudotvorca”, a u spomen crnogorskim i hercegovačkim ratnicima poginulim za „vjeru i otačastvo” u ratu od 1875. do 1880, osveštan je na Veliki Gospođindan — 28. 8. 1900. godine.

Ne samo da su podizani novi, već su obnavljani i drevni hramovi. U Knjaževini Crnoj Gori obnovljeno je, u periodu od 1860. do 1910, 12 manastira: Kosijerevo, Donji Ostrog, Ždrebaonik, Ćelija Piperska, Dobrilovina, Cetinje — Roždestvo Bogorodice, Gornji Ostrog, Donji Brčeli, Župa Nikšićka, Bijela — Sv. Vmč. Georgije, Gornji Brčeli i Malinsko. U istom periodu obnovljeno je i 112 crkava.

NA LIMESU VJEKOVA I EPOHA

Knjaz Nikola, „koji je sebe smatrao jedinim izvorom i utokom sve vlasti”, a liberalne ideje iluzijama, odbijao je da zemlji da ustav, da popusti demokratskom duhu vremena. Bila je to svojevrsna odbrana „jednog preživjelog apsolutističkog režima tihe patrijarhalno-monarhističke idile”. I pored devize: „Najbolji je ustav pravda i zdrav razum”, slijedom vremena u knjaza je, ipak, sazrela svijest da je postojanje ustava u jednoj državi uslov njene modernosti i naprednosti. On ga je proglasio i „podario” Crnoj Gori na Nikoljdan — 19. 12. 1905, s vjerom da je „ustav mudra i sveta ograda svakog srećnog vladara”. U tendencioznim, pravnodogmat-skim analizama, *Ustav* je ocijenjen kao reakcionaran, iako je „prožet buržoasko-demokratskim formulacijama”. Način donošenja je, takođe, kritički potenciran. Te irelevancije ipak ne mogu degradirati njegov značaj, osobeno s aspekta učvršćivanja crnogorskog individualiteta, državnog i nacionalnog. Osnovni zakon je garantovao temeljna politička prava i slobode crnogorskih državljana, a Crna Gora poprimila je „karakter moderne građanske države, iako ne u pravom smislu parlamentarne”.

Prilike u Crnoj Gori na početku XX vijeka bile su krajnje kompleksne u socioekonomskom i političkom vidu. Društvena struktura predstavljala je kontrapunkt pojavnih oblika plemenske zajednice, recidiva feudalnih odnosa i građanskog sloja, koji još nije stasao u klasu. Zaostajanje u razvoju nagomilalo je svakovrsne društvene i ekonomske protivvrčnosti.

Na limesu između dva doba — herojskog i građanskog, u disonancijama pastoralno-rustikalnog i ekonomskog, u osobenom spoljnopoličkom ambijentu, kao na kakvom fonu projektovao se istorijsko-politički i državopravni razvoj crnogorskog naroda. Iz integruma limita kompleksnog procesa postamentiranja moderne nacionalne države treba apostrofirati fakat da Crna Gora nije imala visokih škola ni kredibilnih institucija, te egzistentne elite — duhovnog nobiliteta. Crnogorska univerzitetska omladina, školovana zagranično, bila je izložena raznovrsnim indoktrinacijama, što je imalo određene reperkusije u društvenopolitičkom životu Crne Gore. Bez procvata nauka i umjetnosti, svojevrsne revolucije duha, teško je bilo temeljno oblikovati i afirmisati nacionalni i kulturni identitet i duhovni integritet. Pitanje države — koja po Aristotelu „postoji da život učini boljim, ali tek pošto je stvorena da bi život učinila

uopšte mogućim” — zapravo je pitanje kulture, budući da kultura sabira nacionalnu, državnu i svezremensku dimenziju.

Već krajem XIX vijeka u Crnoj Gori se registruje opozicioni pokret protiv knjaza Nikole. Jedan od osnovnih zahtjeva knjaževih političkih oponentata bio je da se izvrši reforma rigidnog (autokratskog) sistema vlasti i da se Crna Gora proglasi ustavnom monarhijom. Dugo istorijsko čekanje u Crnoj Gori na donošenje ustava, legalnog i legitimnog sredstva ograničenja i kontrole vlasti, usporilo je dinamiku društvenih procesa — odnosno njen sveukupni razvoj. Izbori za Ustavotvornu skupštinu održani su 14. 11. 1905. Već naredne (14/27. 9. 1906) održani su prvi parlamentarni izbori u Crnoj Gori. Ovi izbori inaugurisali su političke borbe, čiju objektivaciju čine zloupotrebe vlasti, svakovrsne infamije, politički procesi i asasiniranja.

U Narodnoj skupštini dolazi do separiranja na bazi idejno-programske platforme većine istomišljenika, zapravo do osnivanja Kluba narodnih poslanika. Klub narodnih poslanika bio je nukleus konstituisanja prve političke organizacije u Crnoj Gori — Narodne stranke (klubaši) u martu 1907. Njen aktivitet projektovan je konsekvntno osnovama građanske parlamentarne demokratije. Kao protivteža Narodnoj stranci osniva se Prava narodna stranka (pravaši), koja sabira one apsolutno vjerne i odane gospodarar. Njeni osnivači teže „ostvarivanju ideje knjaza Nikole o bogatoj, srećnoj i prosvećenju Crnoj Gori” — koja treba da bude utemeljena na tradicionalnim vrijednostima, a njen kulturni i ekonomski razvoj ne smije dovesti do toga da izgubi svoje povijesne i autentične identifikate. Politički život u Crnoj Gori prvih godina ustavnosti i parlamentarizma na osoben način signiran je dvjema zavjerama skovanim od pripadnika „liberalne opozicije” protiv knjaza i njegove vlade — Bombaška afera (1907) i Kolašinska afera (1909).

Donošenjem *Ustava* 1905. i inauguracijom parlamentarizma, izvršene su u političkom životu Crne Gore esencijalne promjene na tragu teokvina modernih građanskih država. Ovaj reformski pothvat ipak je bio nedvoljan za radikalnu transformaciju socijalnog i ekonomskog ambijenta jedne primordijalno rustikalne zemlje. Apsolutistički sistem vladavine i njemu imanentne manifestacije, atrofirajuće su djelovale na tvoračku društvenu energiju. Političke polarizacije, objektivirane institucionalnom formom u kontekstu višestranačkog sistema, većma su kontrapunktirale politički život u knjaževini.

Sred takve, skicuožno date, društvenopolitičke klime, uz izraženu ekonomsku krizu, Crna Gora proglašena je za kraljevinu, a knjaz Nikola za kralja — 15/28. 8. 1910. Doajen balkanskih vladara — „nije pristalica demokratije, nije ni neprijatelj liberalizma”, megalomanskih utopističkih ambicija za sebe lično i svoju dinastiju, nastojao je tako da povrati autoritet vlasti i dinastije i uzdigne ugled države u međunarodnoj zajednici. Tim putem, formom državnog ustrojstva, Crna Gora se egalizirala sa ansamblom balkanskih zemalja koje su kraljevskom lentom već modifikovale svoju poziciju na međunarodnoj sceni (Grčka 1832; Rumunija 1881; Srbija 1882. i Bugarska 1908). U vrijeme proglašenja za kraljevinu, Crna Gora je imala oko 300.000 stanovnika.

Kuriozum trodnevnih cetinjskih svečanosti baroknog ruha u povodu proglašenja Knjaževine Crne Gore za kraljevinu, kojima je Evropa poklonila veliku pažnju, jeste fakat da je prestonica bila „osvijetljena elektrikom” — „morem od svjetlosti”. Bila je to objektivacija ugovora sklopljenog 31. 5. 1910. između opštine Cetinje i firme braće Emanuela i Oskara Krausa iz Trsta o formiranju crnogorskog akcionarskog društva za „izradu najmodernijeg osvjetljenja na Cetinju”. Početkom 1911. na Cetinju je u Crnogorskom kraljevskom pozorištu Zetski dom otvoren prvi samostalni bioskop u Crnoj Gori. Vlasnik bioskopa bio je časovničar Ljubo Tamindžić (1874–1945), rođen u Stocu, pasionirani pozorišni glumac-amater,

U ovoj memoracijskoj panorami osobenim biljegom registruje se razvoj umjetničke kulture u Crnoj Gori, koja je odvajkada bila podstrek „za beskrajna i veličanstvena oduševljenja, za stvaralačke teme i zračenja”. Epsku i idiličnu sliku crnogorske istorije osnažili su brojni romantičarski nadahnuti posjetioči „junačkog naroda Crnih Brda”, uvjereni da će tu doživjeti „Homerovu pjesmu”. Mnogim priložima obavještavali su evropsku javnost o stoicizmu i etičnosti, a osobeno o iskonskoj heroici Crne Gore u borbi za slobodu i državnu samostalnost.

Snažan agens razvoju srnogorske moderne umjetnosti dali su slikari, stranci i izvanjci, koji su na njenom tlu boravili i stvarali. Istorijski, etnografski i slikarski neobično interesantnu zemlju pohode — osobeno tokom druge polovine XIX stoljeća, vremena sudbonosnih bojeva sa Osmanlijama — umjetnici sa strane, nacionalni romantičari, slikajući najvećma kompozicije sa nacionalno-istorijskim sižeom i reprezentativne portrete znamenitih ličnosti — ratovođa i narodnih tribuna. Najznačajniji

među njima su: Teodor Valerio, Jaroslav Čermak, Ferdo Kikerec, Vlaho Bukovac i drugi, koji platnima i gravirama slave epopeju Crnogoraca. Crna Gora je bila tako obasjana iz dva ugla romantizma — zapadnoevropskog i južnoslovenskog. Doista, „oni su donijeli sve ono što je prošlo evropskim likovnim stvaralaštvom krajem XIX vijeka i na čemu je, iz dubine njenog mediteranskog okrilja, stvorena autentična crnogorska moderna umjetnost”.

I kad su vojene zastave uklonjene s balkanske scene, Crna Gora je i dalje u žiži interesovanja naučnika i umjetnika različitih vokacijskih usmjerenja. Oni nastoje da spoznaju njeno državno biće, etnički i kulturno-politički subjektivitet, osobeno sistem vrijednosti i moralna načela, koji grade jedinstvenu životnu filozofiju — duhovni svijet Crnogoraca.

Sred takve atmosfere, u novom realitetu, formira se prva generacija slikara i vajara: Špiro Đuranović, Mihailo Vrbica, Marko Gregović, Vladimir Novosel, Ilija Šobajić, Anastas Bocarić, Marko Brežanin, Špiro Bocarić, Pero Poček, Đoko Popović — školovana na stranim akademijama (Atina, Beč, Moskva, Napulj, Venecija), koja krajem XIX i početkom XX vijeka izvlači „crnogorsko slikarstvo iz zografske odežde”. Autentična crnogorska moderna umjetnost utemeljena je na osobenoj kulturnoj baštini. Likovna tradicija na ovom tlu veoma je duga, i da se registrovati od praistorije, antičke i ranohrišćanske umjetnosti, do romanike, gotike i vizantijske umjetnosti, potom renesanse i baroka. U tom hodu sve do modernosti.

No, put progressa i preobražaja Crne Gore radikalno je prekinut. Na balkanskoj sceni — jedinstvenoj po prožimanju i sučeljavanju kultura i civilizacija, hrišćanskog i islamskog vjeroučenja, po zaoštrenosti sukoba interesa i međudržavnih razgraničenja — istorijskim usudom predodređenoj za ratove, razvila se jedna nova vojnopolitička drama — balkanski ratovi (1912–1913). Ubrzo je izbio Veliki rat (1914–1918) koji je po svojoj prirodi bio obračun između dva interesno sučeljena, u ekonomskom i nacionalnom pogledu, imperijalistička bloka u Evropi: Velike Antante i Centralnih sila. Sred ovih zbitija Crna Gora doživljava istinsku dramu, apoteozu i agoniju po vojnopolitičkim i društveno-istorijskim konkvencijama. Rekvijemski zvuci koncem 1918. oglasili su da je Crna Gora prestala da postoji kao nezavisna država, a jasno je da narod bez države ne postoji na geografsko-političkoj i kulturnoj mapi čovječanstva.

Ispisujući magna kartu slobodarstva i državotvorja, u novovjekovnoj balkanskoj povjesnici, Crna Gora je signirala osobene nacionalno-političke

biljege. U kritičkoj valvaciji nacionalno-političkog programa crnogorskog naroda, akademik Branko Pavićević konstatuje sljedeće: „Punih sto pedeset godina trajalo je oslobodilačko pregnuće Crnogoraca da svoje narodno i nacionalno samosaznanje uobliče kroz odgovarajuće institucije državne vlasti, kroz pisane zakone i svojevrsni narodno-pravni sistem i moralna shvatanja, kroz epske i druge vidove narodnog stvaralaštva. Najveća nesreća crnogorskog naroda sastojala se baš u tome što u toku izgradnje svojih državnih institucija nije mogao da izgradi nacionalnu inteligenciju sposobnu da sve velike tekovine pređenog puta za sazdanje svoje nacionalne države istorijsko-teorijski obrazloži i odbrani od posezanja i svojatanja onih koji su te velike tekovine željeli da uključe u svoj velikodržavni, nacionalno-politički i nacionalno-kulturni korpus.”¹ Ovaj stav doista ima višeznačne rezonancije, i negdje nas gotovo opominje da svoje breme uvijek iznova pronalazimo.

Niko MARTINOVIĆ

MONTENEGRO — BIOGRAPHIC LANDMARKS 1878–1918
Foundation of a modern civil state

Summary

This work presents the cultural, educational, legal and governmental as well as economic achievements of Montenegro after glorious war waging (1876–1878) and international recognition as independent state, Article 26 of Berlin Treaty — 1878. These civilisation landmarks in the process of transformation of reduced sociality, thumbnail the annals of foundations of modern civil society. Prince Nikola, civilizer and emancipator, in his efforts to turn his country towards the tides of time, has helped zealots in their relentless efforts in the field of education and culture, roads and bridges construction, artisan, commercial and production enterprises. Also, here the limits of complex process of creating a modern civil state, and the elements of national-political program of Montenegrin nation, defined by a sequence of libertarian and statehood endeavours in modern Balkan history are stated.

Key words: *Montenegro, Prince Nikola, heroic, civil, education, culture, laws*

---

¹ *Istorija Crne Gore, Knjiga IV, Tom II, Podgorica, 2004, str. 153.*